

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında
Külliyyə İstiqaməti
Dövlət Dəstəyi Fondu

KİVDF

Layihənin istiqaməti:
"İctimai və dövlət maraqlarının müdafiəsi"

Altmışinciların poetikasını rəmzi obrazlarsız tam təsəvvür etmək mümkün deyil. Azərbaycan və özbək altmışincilarının yaradıcılığına bu nöqtəyi-nəzərdən yanaşsaq, görürük ki, məşhur rəmzi obrazlarsız pleyadanın ictimai gerçəkliliyə münasibəti haqqında bilgi və qənaət əldə etmək son dərəcə çətindir. Təkcə rəmzi surətlərde deyil, ümumən, nəslin əsas və möhtəşəm obrazlarında, onların mahiyyətində və təleyindəki oxşarlıqlar həmişə diqqəti cəlb edir.

Həmin illerin əsas poetik nümunələrini dərindən təhlil edərən vətənəvərlik və milli özünüdərk duyğularının Ə.Kərim, M.Araz, X.R.Ulutürk, F.Qoca, F.Sadiq, V.Səməndoğlu, Ə.Salahzadə, o cümlədən məşhur özbək altmışinciləri E.Vahidov, A.Aripov, R.Perfi, Q.Erqaş, M.Əli, A.Mətcan, M.Cəlil və başqalarının yaradıcılığında qabarlıq tərzdə əks olunduğunu müşahidə edir.

Altmışinciların yaradıcılığında varlığa yeni estetik münasibət cəsarətə ifadə olunmasaydı, Vətən və Xalq kimi təleyük-lü poetik obrazlara real mündəricə və məzmun verilməsəydi, ümumən, pleyadanın yeni qayəvi-fəlsəfi konsepsiyası, həyatı dərindən əks etdirən metaforik-simvolik obrazlar sistemi formallaşa bilməzdi. Zira lirk "mən" in şür və təsəvvürlərində siyasilaşmış və real heyatdan uzaq, ideal Xalq obrazı hakim ola-ola, məsələn, "Ərkəc" kimi oyaq şurun və aylıq beyinin məhsulu olan bir lirk rəmz meydana çıxa bilməzdi. F.Qocanın lirkasını 60-70-ci illərin poetik prosesi və ümumən, altmışinciların yaradıcılığı kontekstində dəyərləndirərək akademik B.Nəbiyevin aşağıdakı analitik müşahidə və təhlillərinə diqqəti cəlb etmək məqsədə müvafiqdir: "Məlumdur ki, F.Qoca 60-ci illər nəslinə mənsub şairdir. Bu nəsil bir çox cəhətdən, indiki təbərdən istifadə edib desək, 60-ci illerin yenidənqurması şəraitində formalasmışdır. Həmin nəsil əvvəlki nəsillərin yaradıcılığının məruz qaldığı çox sınaqlardan xəbərdar oldu və bu cəhət gənc şairləri poetiyanın vəzifəsi, xalq mənəviyyatının inkişafında yeri, rolu, sənətin təleyi barədə dərindən düşünməyə vədar etdi. F.Qocanın əksər şeirlərinin, poemalarının mövzusu və mətləbcə, ruhca köhnəlməməsinin bir səbəbi də, mənəcə, elə bu amillə bağlıdır".

Ümumən, məşhur və böyük rəmzlərin zaman-zaman müxtəlif dünya xalqları poeziyasında yarandığını, genezis və poetik funksiyalarına görə beynəlmələ səciyyə daşıdığını nəzəre alsaq, bu prosesin altmışinciların yaradıcılığında da qabarlıq surətdə meydana çıxmamasını təbii saymaq olar. Elə buradaca altmışincilərin ilk lirkasında fəal və işlek poetik rəmzlərdən biri olan "Quzu" obrazına müraciət etmek ki-fayətdir. Azərbaycan poeziyasında da, özbək şeiriyyətində də bu rəmzə dəfələrlə müraciət olunmuşdur. Amma altmışinciların poetik interpretasiyasında bu obrazın ifadəsi və təqdimatı daha emosional təsir bağışlayır. Bu cəhətdən Məhəmməd Əlinin "Quzu" (1965) şeiri diqqəti cəlb edir. Məlumdur ki, klassik poeziyada quzu obrazı, ələlxüsüs da bu obrazın simvolik semantikası həmişə bakırəlik, günahsızlıq, acizlik və məsumluqla səciyyələnmişdir. Misal görtirdiyimiz şeirdə də quzu rəmzi özünün əzəli və ənənəvi anlamında işlənmişdir: "Yaşıl olaq sakinisən, Qaça-qaca gəzirsin. Dünyada nə dərədlər var, Anla-

Fikrət Qoca və özbək altmışinciləri

mirsən, bilmirsən... Başını əyib otlağa, Xırt-xırt edirsən daim, Anan sevib gözünü, Hey yalaray mülayim". M.Əlinin poetik təlqinində "Quzu" daha çox klassik və ənənəvi obraz kimi əyanılaşmışdır. Müəllif məşhur rəmzin mahiyyətini və poetik-tarixi funksiyasını dəyişməyi qarşısına məqsəd qoymamışdır: "Yaxınlıqda bir qoçaq, Hey sənə baxar bu an. Cibində soyuq bıçaq, Gözlərində bir qəzəb. Sənə baxıb gözleri, Qəzəbdən kor olaydı. Sənə yaxınlaşınca, Bıçağı da sinayıd". "Soyuq bıçaq" sahibinin "yaşıl olaq sakini" nə yaman və yavuz niyyətə baxması yaxın keçmişin amansız həqiqəti idi. Bu şeirdə milli tale üçün narahatlıq və nigarəncilik bariz şəkildə nəzəre çarpır.

F.Qocanın "Quzu" (1963) şeiri də öz fəlsəfi-rəmzi mənaları ilə hardasa yuxarıdaşlı şeirlərə səslesir:

Bax gözlərimə mənim,
Ulduzdur, dan ulduzu.
Ulduzlar da vurğundur
O mavi səmələr,

Bəs neyəyim?
Dərdini kimə deyim?
Əla düşsəm kəsərlər,
Çöle düşsəm qurd yeyər.

Erkin Vahidovun "Aslan öyrədən" şeiri ilə də F.Qocanın "Pələng arzusu" şeirlərini qısaca müqayisə etsək, fikrimiz aydınlaşar. Qeyd edək ki, pələng də, aslan da faciəvi rəmzlədir. Onların təleyi faciəsində əsas rol oynamışdır. "Aslan öyrədən" şeirində böyük qüdər və güc sahibinin acınacaqlı vəziyyəti təsirli şəkildə əks etdirilmişdir. Təlimçinin əlinde tutduğu alovlu həlqədən aslan defələrlə keçir, öz sahibinin tələblərini yerine yetirdiyinə görə tamaşaçılar onu alqışlayır. Bir vaxtlar heyvanlar dünyasının padşahı sayılınən güc sahibi səhnədə oyunbazlıq etdiyinə görə sevilir. F.Qocanın "Pələng arzusu" şeirində də vəziyyət təxminən oxşardır. Amma "Pələng arzusu" şeirində tragizm daha keşkin və dərindir. Pələngin faciəsi elə tərcüməyi-haldan qaynaqlanır. Amma onların sonrakı təleyi fərglidir. Çünkü pələ-

Yaşar Qasimbaylı,
filologiya elmləri üzrə
fəlsəfə doktoru,
yashargasimov@mail.ru.
AMEA Ədəbiyyat institutu

nin əks-sədəsi uzun zaman qəlbinizi tərk etmir.

"Kəndirbaz" dək kontrast özgə tərzədir. Burada əks qütblər - alçaqlıq və yüksəklikdir, başqa sözə, "bulud"lara yandaş kəndirbaz və aşağıdakı "gözüaçıqlar", hətta düzəndə, geniş yolda da gedə bilməyənlərdir. Şair tamaşaçı "adamlar"ı kəndirbazın cəsarət və şücaətindən heyretlənməyə səsləyir. Onların da - böyük yolda belə inamla gedə bilməyənlərin qəlbində mənəvi yüksəliş, zirvelərə can atmaq arzusunu oyanmasına isteyir.

F.Qocanın "Kəndibazlar" şeirinin estetik pafosu da A.Aripovun "Kəndirbaz" şeirinin poetik məna qatları ilə həməhəngdir. "Kəndirbazlar" obrazının səciyyəvi cəhəti də dəstədən fərqliik, kütłədən ayrılmış, öz mühitinin fəvqündə durmaq kimi keyfiyyətlər təyin edir: "Yer üzündə böyük bazar, bazarın da başı üstdə kəndir çəkir kəndirbazlar". Şeirin elə əvvəlindəcə müəllif öz sevimli obrazının səviyyəsini və dərəcəsini vurğulayır. Onların məkanı və mənzili ətrafdakılarla bir yerde, bir sırada deyil. Şair ideyəsinin daşıyıcısı olan lirk subyek - lirk "o", lirk "onlar" bazarın başı üstündə qərar tutmuşlar. Başqa sözə, "onlar" bazarın, yəni dönyanın fəvqündərlər. Bəs "onlar"ın, şairin dərəcə və mərtəbəsini xüsusi vurguladığı qövmün yüksəkliyini və yuxarılığını təmin edən hansı xüsusiyyətlərdir?

Beləliklə, yuxarıdakı təhlillərdən aşağıdakı mühüm nəticələrə gələ bilərik; poeziyada rəmzi obrazlar heç vaxt təsadüfən yaranır. Xüsüsən, cəfəkəş və ağır şəraitdə yaşayan xalqların bədii yaradıcılığında poetik rəmzler ağılnı və təfəkkürün mürəkkəb oyunları kimi doğulmur. Əksinə, heyat və cəmiyyət haqqında açıq söylemək mümkün olmayan həqiqətləri ifadə etməyin yeganə çərəsi, bəlkə də son ələcindən biri kimi, bədii sözün həqiqətə sədaqət saxlaması prosesində sonuncu imkani ki-mi reallaşır.

F.Qocanın və özbək altmışincilarının ictimai-fəlsəfi pafosla yoğrulmuş və özü-nəməxsus sənətkarlıqla yaradılmış poetik rəmzləri, ümumən, altmışincilar nəslinin bədii uğurlarının bədii-estetik fikir tarixində tamamilə təzə bir mərhələ olduğunu göstərən inkaredilmez dəlil-sübutlardan biri kimi xüsusi əhəmiyyətə malikdir. Yeni Azərbaycan poeziyasının və yeni özbək şeirinin ictimai-fəlsəfi obrazları və semantikası XX yüzildə estetik fikrin və bədii inikas sisteminin mühüm uğurları sırasına daxildir.

Mən hara, səma hara?
Mən bir quzuyam, quzu
Bacarıqsız, qanadsız.
Yeməyim yera bağlı,
Heç bir əlim də yoxdu
Amma ki, dörd ayaqlı.

gin tərcüməyi-halı təlim meydançasında tamamlanır.

F.Qocanın rəmzi obrazları bir tərəfdən dərin psixoloji-rəmzi ovqatı ilə, ikinci tərəfdən isə obrazın daxili dramatizm ilə dəha çox diqqəti cəlb edir. Nəzərdən keçirdiyimiz pələng rəmzinin E.Vahidovun "Aslan öyrədən" şeirindəki aslan obrazı ilə müqayisəsi də bunu bir daha təsdiq edir.

Şair heyatdakı müəyyən nəsne və hadisələri təsvir etmək, özünün düşüncə və təəssüratlarını, insana və ictimai gerçiliyə münasibətini bədiileşdirməyə can atır. Yəni bədii yaradıcılıqda, xüsüsən lirkada təsvir edilən hadisə və obyektiñ özü bilavasite məqsəd deyil və o qədər də müüm əhəmiyyət daşıır. Həqiqətən də süjetli lirk əsərlərdə, Hegelin söylədiyi kimi, təsvir edilən "vəqəənin özü deyil, eksinə onu əks etdirən qəlbin vəziyyətləri" dəha mühümdür. Bu mənada görkəmli özbək altmışincilarından Abdulla Aripovun bu yönəli lirk əsərləri haqqında prof. Azad Şərifiddinovun söylədiyi aşağıdakı mühəhizələr də diqqətə layiqdir: "Abdulla Aripov yaradıcılığının cazibəsi bundadır ki, o, özüne qədər başqa şairlər tərəfindən dəfələrlə qələmə alınan hadisələr və predmetlərdən də həqiqi poeziya qıçılcımı çıxarmağı bacarıır. Neticədə bu hadisə və eşyalar bizim gözlərimiz qarşısında yeni keyfiyyətləri ilə görünür, bizi həyat haqqında dərinəndə düşünməyə dəvət edir".

Alimin nöqtəyi-nəzərinin özünəməxsus bədii təsdiqi kimi Abdulla Aripovun "Kəndirbaz" şeiri də diqqətimizi özünə çəkir. Şeirdə təsvir olunan vəqəə-mənəzər-

Çöllər aşmaq istəyir,
Düzələr keçmək istəyir.
Aslanlarla görüşmək,
Pəncələşmək istəyir.
Nərə çəkmək istəyir
Başqa pələnglər kimi.

Obrazın tragizmini bir tərəfdən xarici aləmdən gələn xəter və qorxu, ikinci tərəfdən isə daxili ziddiyətlər - daxildən gələn əzab və vahimə daha da dərinləşdirir. Quzunun qurtuluş yolu və əlacı təsəvvür edilməzdir.

Rahat olmur sinəmdə
Dəli küleklər kimi.
Neyləyim?

Azərbaycan Respublikası Prezidenti
yanında Külliyyə İstiqaməti
Vasitələrinin İnkışafına
Dövlət Dəstəyi Fondu
maliyyəsi əsasında hazırlanıb.